

Tankar om makt och rädsla i skolan

Skolan kan från utvecklingspsykologisk synpunkt beskrivas som en plats där barn möter vuxna i ett sammanhang som utgör mötet också med samhället i vidare bemärkelse. Skolan är också arenan för barnens konfrontation med jämnåriga i en arbetssituation. Arbetssituationen innebär ett allvar som skiljer sig från lekens allvar, där reglerna bestäms från gång till gång och som kan avbrytas när barnet så vill. Lekens regler bestäms av barnet och lekkamraterna. I skolan leds arbetet av en vuxen som anger bestämda regler och tidsgränser. Barnets egen kontroll kringskärs och detta kan skapa en form av rädsla. Tidigare har barnet mött vuxna i föräldrarnas, släktingarnas och deras jämnårigas gestalt, men som regel i ett familjesammanhang. I förskolan har samspelet med jämnåriga mer haft leken än konkurrensens karaktär. Men redan här och inom familjen finns påtagligt maktförhållanden som å ena sidan erbjuder skydd utåt men å den andra också kan väcka rädsla hos barnet. Frågor som "Tänk om jag blir övergiven" eller "Tänk om de använder sin övermakt mot mig och slår mig eller skadar mig" kan här uppstå och uppstår stundom, också om tillit och kärlek till föräldrarna överväger. De flesta barn växer upp relativt trygga i sina familjer. För en del finns hot och erfarenhet om krafter som barnen inte kan påverka: vuxna som bråkar, vuxna som förändras under rusets inverkan, fysiskt våld mellan vuxna, föräldrar i konflikt med skilsmässohot eller verklig separation. Spänningsfylld atmosfär inför vuxnas arbetslöshet eller ekonomiska problem liksom dolt missbruk avläses lyhört av barnen. Allt detta kan verka som en övermakt för barnen, som utifrån vars och ens personlighet reagerar på sin rädsla för övermakten med resignation, övergivenhet, depression, kroppsliga symptom eller med trots och bråkighet. Ibland kan ett barns inre värld fyllas av en svårdefinierbar hemlighet när det handlar om sexuella övergrepp som skapar plågsamma konflikter mellan å ena sidan raseri över ett namnlöst svek och å den andra lojalitet med vuxenvärldens trygghetslöften.

När barnen kommer till förskolan och skolan bär de sålunda med sig skilda erfarenheter av makt: tilliten till vuxnas

Artikeln baserad på ett anförande vid en debatt om ungdomsutveckling i Göteborg 1996.

goda krafter men också rädsla för övermakten så som den framtonat i hemmet. I skolan sker ett möte med främmande vuxna, lärarna, som barnet ska förhålla sig till samtidigt som de möter en jämnårig kamratgrupp att förhålla sig till. Barnet överför delvis sina tidigare erfarenheter av vuxna till lärarna och tolkar den maktsituation vuxen-barn som här möter dem efter vad den tidigare erfarenheten har lärt dem. Vanligen finns övervägande positiva erfarenheter: Den makt som de vuxna representerar används för att skydda och hjälpa barnet. Dessa barn känner då trygghet och tillit inför också de vuxna i skolan och har då en positiv förhandsinställning. Andra barn har inte de trygga erfarenheterna och de kan då reagera med misstänksamhet, avoghet, resignation eller bråkigt trots mot de vuxna som lärarna är och som de inte väntar sig något gott av. Dessa barn testar de vuxna på olika sätt och då måste de få en erfarenhet av en annan typ av konfliktlösning än vad de tidigare upplevt för att våga visa tillit till lärarna. För att vinna de här barnens förtroende måste lärarna i mötet med barnet våga öppna nya kommunikationsvägar än det maktspråk eller opålitlighet som dessa barn tidigare upplevt. Annars är risken stor att skolans vuxna utan att vara medvetna om det faller in i ett bemötande som barnet tidigare har erfarenhet av hemifrån, kanske förväntan om svek, övergivenhet, nedvärdering, psykiskt eller fysiskt våld. Impulserna växer så att säga genom barnets omedvetna förväntanssignaler. Onda cirklar kan i värsta fall uppstå.

I den gamla skola i vilken jag är uppväxt fanns en ganska fast och inte sällan rigid disciplin som bland annat upprätthölls genom auktoritär maktutövning. Man var rädd för vissa lärare som använde fysiskt eller psykiskt våld, och avståndet mellan lärare och elever var ofta stort. Kanske avspeglade rädslan och den dubbelmoral och det ögontjäneri som uppstod på den tiden den typ av auktoritärt samhälle som dominerade i mitten av förra seklet. Om demokrati, elevråd och medbestämmande var det aldrig tal.

Numera finns ett uttalat demokratiskt mål i skolan och tanken är förhoppningsfullt att barn och vuxna i skolan ska mötas på jämbördig nivå. Makten kan tyckas vara fördelad mellan lärare och elever på ett annat sätt och lärare och elever samarbetar mer som jämställda kamrater. Hur ser då rädslan för övermakten ut idag? Hur möter elever i allmänhet vuxenvärlden i skolan, de som har den makt som vuxna i alla tider har haft över barn? Är det så att den makten alltjämt utövas men förnekas?

Jag är rädd att många vuxna i skolan, liksom många föräldrar med demokratiska ideal, hyllar jämställdheten i den

graden att de abdikerar från auktoriteten och strävar efter ett slags jämlikt kamratskap. Att de kan vara rädda för att misstänkliggöras för att inte ha goda avsikter med hävdande av kontroll och gränser med nödvändigt eftertryck. Rädda för att användande av makten som vuxna ska uppfattas som övergrepp och maktmissbruk. Det kanhända att skolans vuxna då flyr inte bara från sin roll som auktoriteter utan också riskerar också att förneka sin roll och sitt ansvar som vuxna. Följden kan bli att man undviker alla konflikter som utmanar maktförhållandena mellan barn och vuxna. Men är inte detta att svika barnen, när vi avsäger oss makten som vuxna och hoppas möta barnen på något slags jämställd bas? Barnen förnimmer med lyhördhet varje antydning till denna typ av abdikation, och det är något som väcker en annan och diffusare rädsla än den för den gamla skolans maktutövning. Den rädsla och förvirring som barnet nu omedvetet känner handlar exempelvis om att vuxna kommer att vara lika svaga, hjälplösa och förvirrade som de själva kan känna sig.

Nya och ostrukturerade maktkonstellationer kan uppstå i grupper av människor som känner sig sakna ledning och struktur, paranoidea mekanismer uppstår och därmed en grund för mobbning. Mobbningstendenser tycks uppkomma ur en ökad diffus gruppångest som finner en lösning i en ibland godtyckligt vald syndabock som ska plågas och som blir ett ställföreträdande offer. Sett i ett större sammanhang – som ett resultat av den kaotiska gruppen – är både mobbaren och den som mobbas offer för bristen på struktur i organisationen som skapar en diffus och odefinierbar otrygghet och rädsla.

Den gamla skolans rädsla var främst rädslan för den alltför rigida strukturen med obönhörliga regler för underkännande, straff och kanske stryk. Skolans vuxna från vaktmästare till rektor hade all makt, inte sällan en makt utövad med despoti och ibland tortyr. Den nutida skolans rädsla kan vara en rädsla för vuxnas maktlöshet och svaghet. I denna förtvivlans aning om vanmakt hos de vuxna provocerar många barn, särskilt dem med dåliga erfarenheter av vuxna. De utmanar med alla medel den svekfulla, gammalmodiga och vanmäktiga vuxenvärlden, som de på sviktande grunder känner sig överlägsna. Denna överlägsenhet manifesteras tydligt när det gäller kunskap om ny teknik, vad som gäller i fråga om klädsel, frisyr eller musiksmak, allt områden där de vuxna känner sig helt förbisprungna. Men överlägsenheten och arrogansen innehåller också ett förtvivlans rop på motstånd i hopp om att konfronteras med vuxenvärldens styrka, att trots allt identifiera den goda makten, att locka fram de vuxnas vuxenhet, att slippa vuxenvärldens flirt med det ungdomliga och lekfullt

oansvariga.

Hur samhället än har förändrats, så måste den "ojämlika" maktkonstellationen mellan vuxna och barn alltid finnas kvar. Jag vill därför plädera för tydliga gränser och klartext framför otydligt och luddigt tal om att "vi bestämmer tillsammans" när det inte alls är så. Barn behöver vuxna vuxna. Tillit skapas av både ordet "ja" och "nej". De som inte har mött vuxenvärlden på ett bra sätt i hemmen borde få en ny chans i skolan. Just de barn som skapar konflikter genom förstörelse eller mobbning är de som i sin aningslöshet i hemlighet hoppas på att de vuxna i skolan skall komma att utöva sin makt och lösa konflikterna på ett vuxet sätt. Visar de sig vuxna den uppgiften, och om de vågar en bestämd tydlighet, släpper kanske rädslan och krampen hos dessa barn, och ett mer genuint demokratiskt samarbete kan ge dessa "problembarn" en verklig chans att utan rädsla växa i ett utvecklande samspel med vuxna.

